

IDENTITETI U RATU: CIVILNE ŽRTVE U KOMPARATIVNOJ PERSPEKTIVI

Mila Dragojević (2020) *Identiteti u ratu: civilne žrtve u komparativnoj perspektivi*, preveo Dalibor Zrno, Zagreb: Srednja Europa, 195 str.

Knjiga Mile Dragojević *Identiteti u ratu*, s podnaslovom *Civilne žrtve u komparativnoj perspektivi*, rezultat je autoričinog osobnog istraživačkoga putovanja. Knjiga se temelji na etnografskom istraživanju, arhivskim te sekundarnim izvorima. Intervjuirani su ljudi u Gvatemali, Ugandi i Hrvatskoj od kojih su mnogi tijekom rata bili na meti zbog društvenog identiteta. Cilj je knjige, prema autorici, pokušati razumjeti uvjete koji omogućavaju zločine nad civilima te ovu temu ona proučava nadajući se da je te zločine i njihove dugoročne posljedice moguće spriječiti. U predgovoru Mila Dragojević iznosi razloge zbog kojih je odlučila napisati knjigu, dok u uvodu definira položaj civila u ratovima i upoznaje čitatelje s pojmovima kolektivnih zločina i etnizacije, koji će detaljnije biti objašnjeni u knjizi. Potom opisuje politiku u Hrvatskoj prije masovnog nasilja i izdvaja važne podatke, metode i organizaciju knjige. Knjiga se sastoji od šest poglavlja („Stvaranje amoralnih zajednica“, „Dokazi amoralnih zajednica“, „Isključivanje umjerenih ljudi“, „Proizvodnja granica“, „Sjećanja i nasilje“ te „Nasilje nad civilima kao politička strategija“) i zaključka.

U prvom poglavlju pod nazivom „Stvaranje amoralnih zajednica“ autorica se pita kakav kontekst pogoduje nasilju nad civilima u ratu te zaključuje da je to kontekst u kojemu su umjereni ljudi (koji žele spriječiti takve zločine) isključeni jer su svoju želju za zaštitom civila stavili ispred sigurnosnih potreba koje njihovi vođe tijekom rata predstavljaju kao glavnu brigu. Kolektivne zločine definira kao ratno ciljano nasilje nad pojedincima i njihovim

neposrednim društvenim i kulturnim okruženjem na temelju novostvorenih identiteta koji spajaju određeni politički identitet s etničkom pripadnošću. Kolektivni zločini uključuju prisilno raseljavanje civila, hapšenje, mučenje i silovanje te uništavanje kulturnih dobara. Amoralnim se smatra nasilje nad ljudima koje se ne smatra kaznenim djelom, a u spomenutim je zajednicama preventivno nasilje nad pojedincima koji predstavljaju prijetnju zajednici u krizi i tijekom „iznimnog stanja“ bio zapravo obrambeni čin. Mila Dragojević ističe da procesi na nacionalnoj razini često na lokalnoj razini dovode do polarizacije po etničkoj osnovi. Točnije, dolazi do isključivanja umjerenih ljudi iz političkog i društvenog prostora. Etnizacija se događa u svakodnevnim situacijama na radnom mjestu, u javnom prostoru, školi i lokalnim medijima.

U drugom poglavlju „Dokazi amoralnih zajednica“ analiziraju se karakteristike koje su dovele do pojave amoralnih zajednica. Prvi je dokaz amoralnih zajednica diskurs o prijetnjama i etnizacija odozgo. Mnogi ispitanici tvrde da je diskurs u nacionalnim medijima pridonio njihovom strahu na početku rata i da je upravo „medijski rat“ pridonio polarizaciji stanovništva u pojedinim gradovima te da su događaji na početku rata prikazivani kao izvanredne situacije s ciljem motiviranja ljudi da sudjeluju u ratu. Isticao se i diskurs prijetnje u medijima na obje strane, a kao iznimka je naveden Gorski kotar u kojemu je svaki nacionalistički diskurs smatran fašizmom, ponajviše zbog lokalne povijesti. Stoga su se u toj zajednici ljudi rijetko dijelili po etničkoj

pripadnosti. Konačno, ispitanici su isticali bojne i domoljubne pjesme kojima je cilj bio ideološko objedinjavanje grupe i međusobno povezivanje. Usto je važna bila i etnizacija na javnim mjestima do koje je došlo zbog diskursa političkih lidera o iznimnom stanju. Autorica navodi kao primjere krizu u Ugandi 1966. i gerilski pokret u Gvatemali 1980., gdje su također procesi etnizacije započinjali na vrhu putem diskursa o potrebi obrane života zajednice, samoobrane i obrane nacije te su se procesi etnizacije također očitovali u svakodnevnom životu.

U poglavlju „Isključivanje umjerenih ljudi” analizira se kako društveni ostracizam i pritisak za odabirom strane, prijetnje i ciljano nasilje te nadzor vlastite skupine olakšavaju ili pokreću isključenje umjerenih ljudi. Društveni ostracizam i prijetnje doživjeli su mnogi koji su željeli ostati neutralni kao i oni čija je etno-politička odanost bila nejasna, na primjer pojedinci u multietničkim brakovima. Autorica ističe društveno distanciranje po etničkoj osnovi u kontekstu toga da su ljudi bili oprezniji prilikom druženja na javnim prostorima te pritisak da se zauzme strana. Kontroliranje ljudi unutar vlastite zajednice odvijalo se na društvenoj, a ne na političkoj razini. Umjereni ljudi koji su željeli ostati neutralni bili su pod pritiskom da izaberu stranu i pokažu odanost samo jednoj etno-političkoj grupi. Važne su bile i prijetnje i ciljano nasilje koje je najčešće dolazilo od pokretača etnizacije, a neki od primjera bi bili zasjede, ubojstva, zarobljavanja, granatiranja i sl. Takvo se nasilje događalo neočekivano i zbog toga je izazivalo strah i navodilo stanovnike na konflikte i etničko nasilje. Postupnoj etnizaciji pridonijele su i dvostruke barikade, uniformirani ljudi u automobilima bez registarskih oznaka, pretrage kuća i već spomenuto ciljano nasilje. Autorica zaključuje da u vrijeme nesigurnosti i zbog nagona za preživljavanjem odluke ljudi nisu bile u skladu s njihovim uvjerenjima. Osim

u Hrvatskoj, ciljano je nasilje korišteno i u drugim sredinama. U Ugandi je bilo rizično ne zauzeti stranu, takvi su pojedinci izazivali sumnju obje strane te se nerijetko vjerovalo da su špijuni. I u Gvatemali je neutralnost pojedinaca, prema mišljenju ispitanika, značila odbacivanje vlastitog identiteta i najintimnijeg društvenog kruga. Autorica zaključuje da je neutralnost u takvim uvjetima bila teško moguća, a u nekim slučajevima i nemoguća. Umjerene su osobe bile isključivane i putem nadzora od strane vlastite skupine. Autorica ga definira kao nastojanje članova određene društvene skupine da spriječe pribjegavanje ili da ojačaju društvene granice s ciljem stvaranja udaljenosti između svoje skupine i onih koje se vidi kao prijetnju. Kao glavne karakteristike nadzora vlastite skupine izdvajaju se nepovjerenje, sumnjičavost i strah, a najveće je nepovjerenje bilo prema multietničkim obiteljima. Održavanje reda u Ugandi bio je razgraničenje područja pod kontrolom svake od skupina. U Gvatemali je neutralnost bila otežana zbog nadzora vlastite skupine. Dakle, isključivanje umjerenih ljudi je u sva tri slučaja ograničilo broj političkih stavova, polariziralo zajednice i stvorilo umjetnu homogenost. Dragojević ističe i važnost barikada i etnizacija na lokalnoj razini. Barikade, cestovne prepreke i kontrolne točke prve su granice koje služe za podjelu sela i regija još i prije početka rata. Ispitanici spominju da su ljudi nakon postavljanja barikada bili podijeljeni preko noći uz obvezu da odaberu stranu. To je bilo osobito teško ljudima koji su živjeli u multietničkim zajednicama. Barikade su u zajednice unosile nepovjerenje i sumnju, podjele, etnizaciju i stvaranje neprijatelja. Osvrće se i na situaciju u Ugandi i Gvatemali. U Ugandi su blokade na cestama i mine ograničavale slobodu kretanja s ciljem upravljanja teritorijem i stanovništvom. U Gvatemali je dominirala zabrana putovanja, komunikacija i trgovine s istim ciljem. Dragojević analizira i ratne crte

razdvajanja i stvaranje amoralnih zajednica. Na hrvatskoj političkoj sceni postojao je veliki otpor komunikaciji i otvaranju prometa preko ratnih crta razdvajanja jer bi se na taj način izgubila željena kontrola. Ispitanici su tvrdili da nakon što su odabrali stranu više je nisu mogli promijeniti i ako je netko u danom trenutku bio na jednoj strani, odmah se smatrao protivnikom druge. I u Ugandi je posljedica također bila stvaranje novih političkih identiteta. U Gvatemali, osim što su izolirali pojedine zajednice, čak su okupljali ljude iz različitih regija u jednu zajednicu radi lakše kontrole. Zabrana kretanja i neutralnosti pridonijela je stvaranju amoralnih zajednica te je proizvodnja granica omogućila kontrolu i novačenja stanovništva.

Poglavlje „Sjećanja i nasilje“ usredotočuje se na povezanost sjećanja na Drugi svjetski rat i Domovinski rat. Neki su ispitanici tvrdili da je nasilje u Domovinskom ratu usko povezano sa sjećanjima na Drugi svjetski rat, drugi se s tim nisu složili, a treći su bili neutralni. Dragojević tvrdi da nije moguće generalizirati o tome kako sjećanja oblikuju ponašanje te da je važno uzeti u obzir lokalne uvjete jer se narativi razlikuju od zajednice do zajednice. Kada govori o međugeneracijskim narativima o Drugom svjetskom ratu u Hrvatskoj pita se o ulozi obitelji u prijenosu sjećanja i o tome koji se narativi o prošlim ratovima prepričavaju. Neki ispitanici tvrde da se ti narativi temelje na glasinama i pogubno djeluju na toleranciju i odnose u zajednici. Drugi pak tvrde da te priče trebaju ohrabriti nove generacije te im šalju određenu poruku. Etnizaciju lokalnih sjećanja autorica prikazuje na primjerima iz zapadne Slavonije gdje su obnavljani spomenici koji su povezivali četrdesete i devedesete godine 20. stoljeća. Vezano usto ističe nova prešućivanja i etnizacije u pojedinim zajednicama. Primjerice, u nekim su selima na spomenicima izostavljeni podaci o identitetu i etničkoj pripadnosti žrtava i počinitelja. I u Ugandi su

zapažanja i tumačenja uzroka sukoba različita, a u Gvatemali je jedan ispitanik primijetio da je zbog lokalnih sjećanja starosjedilačko stanovništvo trpjelo i nakon završetka rata. Autorica zaključuje da su lokalna sjećanja različita i nisu dovoljna da pokrenu proces etnizacije u svim zajednicama. Glede sjećanja na nasilje iz pojedinačnih perspektiva, Dragojević se u intervjuima vodila pitanjem misle li ispitanici da su prethodni valovi nasilja u njihovoj regiji relevantni za razumijevanje suvremenih događaja. U Hrvatskoj su neki ispitanici izjavili kako su promjene u političkim institucijama bile svojevrsno upozorenje da bi se mogli ponoviti događaji slični onima iz Drugog svjetskog rata. Također su povezivali događaje s mišljenjem da su postojala nerazriješena politička pitanja iz prošlosti. Suprotno tome, dio ispitanika nije vidio nikakvu vezu. Razlika je bila u tome što su ratovi vođeni u različitim razdobljima i na različitim razinama (globalna i lokalna). No veze koje su prepoznate između ta dva rata jesu nacionalizam, etnički stereotipi, želja za neovisnošću, etničke i vjerske razlike, percepcija opasnosti i mnoge druge. Razumijevanje veza u Ugandi bilo je drugačije. Suvremena podjela bila je shvaćena kao posljedica kolonijalne ostavštine te su mnogi ispitanici političku nestabilnost povezivali s nedostatkom jedinstva među političkim vođama i strankama. U Gvatemali su shvaćanja također bila raznolika. Autorica zaključuje da su sjećanja raznolika te su kolektivna sjećanja ponekad bila povezivana s osobnim ili međugeneracijskim iskustvima.

U poglavlju „Nasilje nad civilima kao politička strategija“ autorica razlikuje političku i vojnu strategiju, politička se odnosi na ciljano napadanje pojedinaca koje definira njihov politički etnicitet, dok se vojna odnosi na napadanje pojedinaca koji se smatraju političkim neprijateljima. U Hrvatskoj su ciljano napadani prvenstveno civili koji su smatrani sunarodnjacima protivnika i autorica opisuje razne primjere koji potkrepljuju tu tvrdnju. U

zajednicama koje su doživjele takvo nasilje vjerojatnost pomirenja se smanjuje. Osim nasilja nad civilima, uništavaju se kulturni sadržaji i simboli povezani s političkom ideologijom. Autorica za kraj ističe veze koje su pridonijele etnizaciji, a to su povezivanje zločina sa skupinama koje su dobile ime po oružanim jedinicama iz Drugog svjetskog rata, a zatim se i pojmovi „četnici“ i „ustaše“ izravno povezuju s cijelim etničkim skupinama i nacijama. Stoga zaključuje da je cilj bio da se pojedinci ne vode svojim pogledima, već brigom za kolektivitet. Pružanje motivacije za osvetu sprječava mogućnost pomirenja.

U zaključku autorica ističe da je njezin cilj bio utvrditi dva procesa – isključivanje umjerenih ljudi i proizvodnju granica. Naglašava kako je cilj pisanja knjige bio zalaganje

za slobodu svakog čovjeka da odabere gdje će živjeti neovisno o etničkom, vjerskom ili rasnom identitetu te sprječavanje stvaranja amoralnih zajednica u budućnosti.

Knjiga otvara nove poglede na rat te pokazuje besmislenost ciljanog nasilja i isključivanja susjeda, prijatelja, kolega i ostalih ljudi na temelju etničke, vjerske ili rasne pripadnosti. Prikazuje perspektivu rata i događaje u ratu o kojima se rijetko razmišlja te omogućuje bolje razumijevanje događaja iz prve ruke, tj. iskustva pojedinaca. Dodatnu kvalitetu knjizi daje komparacija intervjua i događaja u Ugandi i Gvatemali s onima u Hrvatskoj, što pokazuje da postoji određen obrazac djelovanja u vrijeme rata. Knjiga potiče na promišljanje o tome kako u budućnosti spriječiti takvo nasilje i kako se danas usmjeriti na pomirenje dviju strana.

Arijana Akmadža